

مکتبہ اسلامیہ دارالعلوم دیوبند

سائنس کی روشنی میں اسلام

پروفیسر ڈاکٹر محمد رفیع الدین صاحب مدظلہ العالی

پہلی بار شائع ۱۹۷۷ء

۱۹۷۷ء

بیانی فقہی حکومت اسلامی

www.KetabFarsi.com

مبانی فقہی حکومت اسلامی

(دراسات فی ولایۃ الفقیہ وفقہ الدولۃ الاسلامیۃ)

حضرت آیت اللہ العظمیٰ منتظری

جلد دوم: امامت و رہبری

ترجمہ و تقریر:

محمود صلواتی

منتظری، حسینعلی، ۱۳۰۱-

مبانی فقهی حکومت اسلامی = (دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه) / منتظری؛ ترجمه و تقریر محمود صلواتی. - تهران: سرایی، ۱۳۷۹. -

ج.

ISBN 964 - 92805 - 2 - 9 (ج. ۱) - ISBN

964 - 92805 - 3 - 7 (ج. ۲) - ISBN 964 - 92805 - 4 - 5 (۳)

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیما.

عنوان اصلی: دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه

کتابنامه.

مندرجات: ج ۱. دولت و حکومت. - ج ۲. امامت و رهبری. - ج ۳. قوای سه گانه، امر به معروف، حسب و تعزیرات. - ج ۴. احکام و آداب اداره زندانها. - ج ۵. احتکار، سیاست خارجی قوای نظامی و اخلاق کارگزاران حکومت اسلامی. - ج ۶. منابع مالی حکومت اسلامی. -

8 - 8 - 92508 - 964

ج ۶ (چاپ اول) ۲۰۰۰ ریال

۱. ولایت فقیه. ۲. اسلام و دولت. الف. صلواتی، محمود، ۱۳۳۲. مترجم.

ب. شکوری، ابوالفضل، مترجم. ج. عنوان.

۲۹۷/۴۵

۴۰۴۱ د ۷۸ م ۸/۸۲۲۳ B

۵۸۶۷ - ۷۹ م

کتابخانه ملی ایران

نشر سرایی

آیت الله العظمی حسینعلی منتظری

مبانی فقهی حکومت اسلامی

جلد دوم: امامت و رهبری

ترجمه و تقریر: محمود صلواتی

نوبت چاپ: سوم

چاپ: هاشمیون

تیراژ: دو هزار نسخه

شابک: ۷-۳-۹۲۸۰۵-۹۶۴

تهران، ص. پ ۱۱۷۱-۱۵۸۱۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.KetabFarsi.com

بسمه تعالی

محضر مبارک استاد بزرگوار فقیه عالیقدر آیت‌الله العظمی منتظری دام عزه
پس از سلام و آرزوی توفیق و عمر پربرکت برای حضرت تعالی.

کتاب پرارزش و ماندگار «در اسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه»
که توسط حضرت تعالی نگارش یافته و تدریس شده است و از مدتی پیش با اجازه و زیر نظر
حضرت تعالی ترجمه آن آغاز گردیده بود، اکنون تحت عنوان «مبانی فقهی حکومت
اسلامی» آماده چاپ و نشر گردیده که مستدعی است در صورت صلاحدید اجازه چاپ و
نشر آن را صادر فرمائید.

در تنظیم این مجموعه همواره تلاش بر این بوده که با توجه به فنی بودن مباحث،
مطالب کتاب روان و قابل استفاده برای عموم، ترجمه و تقریر شود و برای حصول
اطمینان بیشتر از چند نفر فضلا، درخواست شد مجدداً متن آن را با متن عربی مورد
تطبیق قرار دهند، و نیز طبق راهنمایی حضرت تعالی، مطالب افزوده شده در جلسات درس
که در متن عربی کتاب نیامده و توضیح برخی اصطلاحات، و یادآوری برخی نکات
در پاورقی درج گردیده تا ضمن جامعیت کتاب از متن متمایز باشد.

ادام‌الله ظلکم الوارف

ابوالفضل شکوری- محمود صلواتی

بسم الله الرحمن الرحيم

بجای سلام آقایان صلوات و شکرهای دست‌انگشتان
ضمن تقدیر از خدا عالمی و فرهنگی شما انک در کتب
مانعی ندارد. خداوند بخیر و ببارتوفیق خدمت‌گزاران
و مسلمانان عنایت فرماید. والسلام علیکم ورحمة الله

۱۳۶۷/۹/۲۱
طیبه

«فهرست مطالب»

صفحه	عنوان
۱	یادداشت جلد دوم
۵	بخش چهارم: شرایط حاکم اسلامی بر اساس عقل و کتاب و سنت
۷	یادآوری
۹	فصل اول: شرایط رهبر و والی در کلمات دانشمندان و فقها
۹	۱- کلام شیخ الرئیس ابو علی سینا
۱۰	۲- کلام فارابی
۱۱	۳- کلام ابی الحسن ماوردی
۱۲	۴- کلام قاضی ابو یعنی
۱۳	۵- کلام علامه حلی در تذکره
۱۵	۶- کلام قاضی باقلانی
۱۶	۷- کلام قاضی عضالدین ایجی و شریف گرگانی
۱۷	۸- کلام عبد الملک جوینی
۱۷	۹- کلام دیگری از عبد الملک جوینی
۱۸	۱۰- کلام نووی شافعی
۱۸	۱۱- کلام ابن حزم اندلسی
۱۸	۱۲- کلام دیگری از ابن حزم
۲۱	۱۳- باز کلام دیگری از ایشان
۲۱	۱۴- کلام ابن خلدون
۲۱	۱۵- کلام قلقشندی
۲۲	۱۶- خلاصه کلمات مذهب اربعه در شرایط رهبر
۲۳	فصل دوم: شرایط رهبر از دیدگاه عقل (باقطع نظرا از آیات و روایات)
۲۶	فصل سوم: شرایط رهبر در چشم انداز آیات قرآن کریم

صفحه	عنوان
۳۳	فصل چهارم: بحث و بررسی تفصیلی در شرایط رهبر
۳۳	شرط اول، عقل و درایت کافی
۳۵	فصل پنجم: شرط دوم، اسلام و ایمان
۳۷	فصل ششم: شرط سوم، عدالت
۳۷	- آیات مورد استناد در این شرط
۳۹	- روایات مورد استناد در این شرط
۴۰	- توضیح چند نکته درباره جملات روایت
۴۸	- دلائل دیگری بر ضرورت عدالت در رهبر
۵۰	- استناد به روایات ضرورت عدالت قاضی و امام جمعه و جماعت بر عدالت رهبر
۵۲	- روایات نفی اطاعت مخلوق در معصیت خالق
۵۴	- توجه به یک نکته
۵۵	فصل هفتم: شرط چهارم، علم و فقاہت
۵۵	- آیات مورد استناد در این شرط
۵۶	- روایات مورد استناد در این شرط
۶۵	- روایات ناظر بر انتخاب اصلح در کارگزاران
۶۸	- روایت تحف العقول پیرامون مسئولیت خطیر عالمان دینی
۷۲	- توضیح روایت تحف العقول
۷۳	الف: گستردگی مفهوم امر به معروف و نهی از منکر
۷۴	ب: توضیح برخی از جملات روایت
۷۶	ج: آیا العلماء بالله مطلق علماء هستند یا فقط ائمه معصومین (ع)
۷۹	فصل هشتم: شرط پنجم، قدرت و تدبیر رهبری
۸۱	- آیات مورد استناد در این شرط
۸۲	- روایات مورد استناد در این شرط
۹۱	فصل نهم: شرط ششم، آلوده نبودن به خصلتهای ناپسند (نظیر بخل و طمع و سازشکاری)
۹۲	- روایات مورد استناد در این شرط
۹۷	- تذکری به مسئولین حکومت اسلامی
۹۹	فصل دهم: شرط هفتم، مرد بودن (ذکوریت)
۱۰۰	- نظریه برخی از فقهای عامه و خاصه در مورد اشتراط مرد بودن در قاضی
۱۰۳	- سخنی درباره اجماع ادعا شده در این شرط
۱۰۴	- کلام استاد بزرگوار آیتالله العظمی بروجردی درباره اجماع
۱۰۶	- تفاوت زن و مرد در نظام خلقت

۱۰۸	- مفهوم عدالت در فرهنگ اسلامی
۱۰۹	- حکومت، مسئولیتی سنگین و امانتی الهی
۱۰۹	- تنافی طبیعت و ظرافت زن با مسئولیت حکومت و خلافت
۱۱۲	- زنان و مسئله طلاق، ارث، و قصاص و دیات
۱۱۳	- زن و ضرورت حجاب
۱۱۴	- آیات مورد استناد در این شرط
۱۲۰	- روایات مورد استناد در این شرط
۱۳۳	فصل یازدهم: شرط هشتم، پاکزادی
۱۳۴	- دلایل کسانی که این شرط را مورد خدشه قرار داده‌اند
۱۳۴	- پاسخ به دلایل فوق
۱۳۵	- دلایل اثبات شرط پاکزادی در رهبر، قاضی و مرجع تقلید
۱۳۶	۱- فحواى اشتراط پاکزادى در گواه و شاهد
۱۳۶	۲- فحواى اشتراط پاکزادى در امام جماعت
۱۳۷	۳- نجاست و پلیدی حرامزاده
۱۳۷	۴- همسانی دیه حرامزاده با دیه کافر ذمی
۱۳۸	۵- پست‌تر بودن حرامزاده از کافر
۱۳۸	۶- پلیدتر بودن حرامزاده از سگ و خوک
۱۳۸	۷- تهی بودن حرامزاده از خیر و خوبی
۱۳۸	۸- محروم بودن حرامزاده از بهشت
۱۴۱	فصل دوازدهم: شرایط مورد اختلاف در رهبر
۱۴۱	شرط اول: بلوغ
۱۴۱	- کلمات فقها در مورد این شرط
۱۴۲	- تفاوت پیامبران و ائمه معصومین با افراد معمولی در ارتباط با این شرط
۱۴۳	شرط دوم: سلامتی اعضاء بدن و حواس
۱۴۳	- کلمات علماء در باره این شرط
۱۴۴	- آیا این شرط با توانائی و قدرت یک شرط است یا دو شرط؟
۱۴۴	شرط سوم: حریت (آزاد بودن)
۱۴۴	- نظر فقها در باره این شرط
۱۴۵	- بررسی دلیلهای مورد استناد این شرط
۱۴۷	شرط چهارم: قرشیت (سید بودن)
۱۴۸	- نقد و بررسی روایات مورد استناد در این شرط
۱۵۵	- خلاصه کلام و نتیجه
۱۵۶	شرط پنجم: عصمت (مصون بودن از گناه و خطاء)
۱۵۶	- نظر مرحوم علامه در باره شرط عصمت
۱۵۷	- عصمت چیست و معصوم کیست؟
۱۵۹	- روایات مورد استناد در عصمت رهبری به نحو اطلاق
۱۶۵	- عدم تنافی روایات عصمت با تشکیل حکومت اسلامی در عصر غیبت
۱۶۸	- خلاصه کلام و نتیجه

۱۷۰	شرط ششم: منصوبیت (تعیین امام توسط شارع مقدس)
۱۷۰	- کلمات علماء پیرامون شرط منصوبیت
۱۷۲	- روایات مورد استناد در این شرط
۱۷۶	- انحصار منصوبیت در ائمه معصومین علیهم السلام
۱۷۸	- رهبری فقها در عصر غیبت، رهبری اصول و ضوابط
۱۸۱	بخش پنجم: چگونگی انعقاد امامت و تعیین رهبری
۱۸۳	فصل اول: سخنان بزرگان در چگونگی انعقاد رهبری
۱۸۳	۱- کلام ماوردی
۱۸۶	۲- کلام قاضی ابویعلی
۱۸۶	۳- کلام ابن قدامه حنبلی
۱۸۷	۴- کلام نووی شافعی
۱۸۷	۵- کلام علامه حلی در تذکره
۱۸۷	۶- کلام ایشان در کشف المراد
۱۸۸	۷- نظر پیشوایان مذاهب اربعه در این مسئله
۱۸۸	۸- نظریه دکتر زحیلی
۱۸۸	۹- نظریه دیگری از ایشان
۱۸۹	توضیح بیشتر کلام در این زمینه
۱۹۳	فصل دوم: سخنی در باب نصب فقها در عصر غیبت و تعدد رهبری
۱۹۵	- احتمالات مختلف در چگونگی ولایت فقهای یک عصر در مقام ثبوت
۱۹۶	- اشکالات وارده بر هر یک از احتمالات
۲۰۳	- تصدی ولایت توسط هر یک از فقهای واجد شرایط به عنوان واجب کفائی
۲۰۵	- بحث پیرامون دولتهای متعدد
۲۰۸	- سخن ابن طاووس درباره ولایت فقیه در عصر غیبت
۲۱۳	فصل سوم: دلایل نصب عمومی فقها به ولایت
۲۱۴	۱- مقبوله عمر بن حنظله
۲۱۵	- بررسی زنجیره سند روایت
۲۱۷	۲- مشهوره ابی خدیجه
۲۱۸	- سند روایت
۲۱۹	- تفسیر آیه مورد استناد در مقبوله ومعنی اولی الامر
۲۲۲	- منظور از «حکم» در آیه شریفه چیست؟
۲۲۵	- اولی الامر چه کسانی هستند؟
۲۲۸	- خلاصه کلام و نتیجه
۲۳۰	- سخن استاد بزرگوار امام خمینی «قدس سره» پیرامون مقبوله
۲۳۳	- توضیح کلام استاد
۲۳۵	- مناقشاتی پیرامون کلام استاد
۲۴۶	- سخن استاد بزرگوار آیة الله العظمی بروجردی «قدس سره» و نقد و بررسی آن

۲۵۱	۳- حدیث «اللهم ارحم خلفائی»
۲۵۴	- سخنی در دلالت حدیث
۲۵۷	۴- حدیث «العلماء ورثه الانبیاء» و احادیث مشابه آن
۲۶۱	۵- حدیث «الفقهاء حصون الاسلام»
۲۶۲	- بررسی سند حدیث
۲۶۳	- دلالت حدیث
۲۶۵	۶- حدیث «الفقهاء امناء الرسول»
۲۶۶	- دلالت حدیث
۲۶۷	۷- حدیث «واما الحوادث الواقعة فارجعوا فیها الی رواة حدیثنا»
۲۶۸	- بررسی سند حدیث
۲۶۹	- دلالت حدیث
۲۷۰	- اشکالات وارده بر استناد به توقیع شریف بروایت بالفعل فقهاء
۲۷۲	۸- حدیث «العلماء حکام علی الناس»
۲۷۴	۹- حدیث «مجاری الامور و الاحکام علی ایدی العلماء»
۲۷۵	روایات دیگری که در نصب عمومی فقها مورد استناد قرار گرفته
۲۷۹	نقل کلام عوائد در این زمینه
۲۸۳	فصل چهارم: دلایل صحت انعقاد امامت با انتخاب مردم
۲۸۳	۱- قضاوت عقل در این زمینه
۲۸۴	۲- سیره عقلا در واگذار کردن امور به افراد توانمند امین
۲۸۵	۳- قحوی قاعده «الناس مسلطون علی اموالهم»
۲۸۶	۴- ولایت یک نوع قرارداد و معاهده
۲۸۷	۵- آیات و روایات مربوط به مشورت در امر ولایت و حکومت
۲۹۰	۶- توجه و خطاب آیات و روایات در مسائل اجتماعی به عموم مردم
۲۹۲	۷- انسان خلیفه خدا و وارث زمین
۲۹۵	۸- کلام امیرالمؤمنین ^(ع) بر صحت و مشروعیت انتخاب
۲۹۶	۹- کلام امیرالمؤمنین ^(ع) بر ضرورت علنی بودن بیعت
۲۹۷	۱۰- کلام امیرالمؤمنین ^(ع) به هنگام بیعت با آن حضرت در مسجد مدینه
۲۹۷	۱۱- تعیین والی با مشورت مهاجرین و انصار
۲۹۸	۱۲- اهمیت دادن به نظر مردم در نامه امیرالمؤمنین ^(ع) به شیعیان خویش
۲۹۸	۱۳- کلام پیامبر اکرم ^(ص) در ارتباط با انتخاب علی ^(ع)
۲۹۸	۱۴- عنایت بر انتخاب مردم در کلام امام حسن ^(ع) به معاویه
۲۹۹	۱۵- انتخاب و شوری در صلحنامه امام حسن ^(ع) با معاویه
۲۹۹	۱۶- سقوط حکومت در اثر انتخاب ناشایست مردم
۲۹۹	۱۷- غضب خلافت در حکومت راندن بدون مشورت مردم
۳۰۰	۱۸- نهی شدن مردم از سپردن حکومت به زنان
۳۰۰	۱۹- نهاده شدن تکلیف تعیین امام بر مردم
۳۰۱	۲۰- نقش مردم در نامه مردم کوفه به امام حسین ^(ع) و پاسخ آنحضرت به آنان
۳۰۱	۲۱- قبول امامت افراد عادل فریضه‌ای الهی بر مردم
۳۰۲	۲۲- دستور پیامبر اکرم ^(ص) به انتخاب فرمانده در جنگ موته

۳۰۲	۲۳- ضرورت تعیین رهبر حتی در بین سه نفر
۳۰۳	۲۴- نقش مردم در معاهده پیامبر (ص) با اهل مقنا
۳۰۳	۲۵- فتاوی فتاوی فقها در انتخاب قاضی تحکیم، مفتی، قاضی، در صورت تعدد
۳۰۴	۲۶- آیات و روایات بیعت
۳۰۵	فصل پنجم: ماهیت و حقیقت بیعت
۳۰۵	- آیات و روایات بیعت
۳۱۱	- بیعت مردم با امیرالمومنین (ع)
۳۱۵	- بیعت مردم با امام حسن و امام حسین (علیهماالسلام)
۳۱۶	- بیعت با امام رضا (ع)
۳۱۷	- بیعت با امام زمان ولیعصر (عج)
۳۱۸	- سخنی در ماهیت بیعت
۳۱۹	- بیعت از دیدگاه اهل لغت
۳۲۱	- نقد و بررسی و نتیجه گیری
۳۲۷	فصل ششم: شانزده مسئله قابل توجه
۳۳۲	مسئله نخست: وجوب کاندیدا شدن برای رهبری و شعب آن بر افراد باصلاحیت
۳۳۲	مسئله دوم: تفاوت حکومت اسلامی با حکومت دموکراسی
۳۳۵	مسئله سوم: آیا شرایط هشت گانه در رهبر تکلیفی است یا وضعی؟
۳۳۸	مسئله چهارم: آیا شرایط رهبری شرایط واقعی است یا علمی؟
۳۳۹	مسئله پنجم: اگر برخی شرایط رهبری در کسی و برخی در افراد دیگری وجود داشت تکلیف چیست؟
۳۴۲	مسئله ششم: ارتباط انتخابات با رشد فرهنگی مردم
۳۴۴	مسئله هفتم: انتخابات و مشکل تهدید و تطمیع
۳۴۶	مسئله هشتم: آیا ملاک در انتخابات اتفاق همه آراء است یا اکثریت یا اهل حل و عقد و یا...؟
۳۴۹	- دلایل عدم ضرورت شرکت همه مردم در انتخاب رهبر
۳۵۸	مسئله نهم: مشکل انتخابات و پایمال شدن حقوق اقلیت
۳۶۲	مسئله دهم: اگر افراد اندیشمند و صالح در طرف اقلیت باشند چه باید کرد؟
۳۶۳	مسئله یازدهم: اموری که مردم خود اختیار آن را ندارند چگونه به حاکم واگذار میکنند؟
۳۶۴	مسئله دوازدهم: اگر اکثریت مردم در انتخابات شرکت نکردند تکلیف چیست؟
۳۶۵	مسئله سیزدهم: تصدی و وظایف حکومت از باب حسب
۳۶۶	مسئله چهاردهم: آیا انتخاب حاکم عقد جایز است یا عقد لازم؟
۳۶۹	مسئله پانزدهم: انتخابات و شرایط انتخاب کنندگان
۳۷۳	مسئله شانزدهم: حکم مبارزه مسلحانه علیه حاکم فاقد شرایط
۳۷۳	- روایت منقول از طریق سنت در این مسئله
۳۷۹	- نقل برخی از فتاوی علمای سنت در این باره

دو موضوع شایان توجه:

۳۸۵	موضوع اول: عدم جواز اطاعت از حاکم ستمگر فاسق، در فسق و ستمگری
۳۸۷	موضوع دوم: جواز و یا عدم جواز قیام و مبارزه مسلحانه علیه حاکم ستمگر فاسق
۳۹۰	دلایل جواز و بلکه وجوب مبارزه مسلحانه علیه حاکم فاسق ستمگر:
۳۹۰	دلیل اول: دلالت آیات و روایات
۳۹۵	دلیل دوم: ضرورت بازگرداندن حکومت به مسیر اصلی
۳۹۶	دلیل سوم: آیات و روایات امر به معروف و نهی از منکر
۴۰۳	دلیل چهارم: قیام سیدالشهداء امام حسین (ع)
۴۰۵	دلیل پنجم: قیام و انقلاب زید بن علی «ره»
۴۰۶	دلیل ششم: قیام و انقلاب حسین بن علی «ره» شهید فخر
۴۰۹	دلیل هفتم: قیام ائمه معصومین (ع) در صورت وجود نیرو و یاور
۴۱۰	دلیل هشتم: پیمان خداوند از دانایان به دفاع از حقوق ستمدیدگان
۴۱۱	دلیل نهم: اطلاق ادله مجازات محارب و مفسد فی الارض
۴۱۲	دلیل دهم: اطلاق ادله ضرورت مبارزه با بغات
۴۱۴	دلیل یازدهم: روایات نکوهش از حاکم ستمگر
۴۱۸	- کلام صاحب تفسیر المنار در این زمینه
۴۲۰	خلاصه کلام و نتیجه

یادداشت جلد دوم

با یاری خداوند متعال، جلد دوم «مبانی فقهی حکومت اسلامی» اکنون در اختیار شما خوانندگان محترم قرار گرفته است.

در این مجلد که تقریر درس و ترجمهٔ باب چهارم و پنجم کتاب «دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه» می‌باشد، به بررسی دو مسئله اساسی حکومت اسلامی، یعنی شرایط و ویژگیهای رهبر جامعه اسلامی (امام واجب الطاعه) و چگونگی تعیین رهبر در حکومت اسلامی پرداخته شده است.

استاد بزرگوار در این مباحث همچون سایر مباحث مطرح شده در این مجموعه، بصورت بنیادی و اجتهادی با حوصله و دقت، و صرف وقت بسیار ابعاد مختلف هر مسئله را شکافته و با گردآوری آیات و روایات و شواهد و نمونه‌های تاریخی و دلایل عقلی و استدلالهای منطقی و قواعد اصولی، و نقل اقوال دانشمندان و فقهای بزرگ اعم از شیعه و سنی، با بینش فقهی و اجتهادی زوایای آن را مورد بررسی و پژوهش قرار داده‌اند.

در قسمت نخست این مجلد، هشت شرط مورد اتفاق و شش شرط مورد اختلاف برای رهبر اسلامی ذکر گردیده است. هشت شرط مورد اتفاق عبارتند از: «عقل کافی»، «اسلام و ایمان»، «عدالت»، «علم و فقاہت»، «قدرت و تدبیر رهبری»، «آلوده نبودن به خصیلت‌های ناپسند»، «مرد بودن» و «پاکزادی». و شرط‌های مورد اختلاف عبارتند از: «بسلوغ»، «سلامتی اعضاء بدن و حواس»، «حریت»، «قرشیت» (سیدبودن)، «عصمت» (مصون بودن از خطا و لغزش) و «منصوبیت» (تصریح به امامت وی از سوی خدا و پیامبر اکرم (ص)). و در قسمت دوم، (بخش پنجم کتاب)، چگونگی تعیین رهبر و انعقاد امامت در

حکومت اسلامی مورد بحث و بررسی قرار گرفته و طی آن ضمن نقل نقطه نظر دانشمندان و فقها در این زمینه به ذکر دلایلی نظیر مقبوله عمر بن حنظله و مشهوره ابی خدیجه که برای نصب عموم فقها در عصر غیبت بدان استناد شده - پرداخته شده است، آنگاه دلایلی که می توان بر صحت انعقاد امامت با رأی و نظر امت، بدان استناد نمود مطرح گردیده، سپس ماهیت و حقیقت بیعت و شواهد و ادله آن به بحث گذاشته شده است. در پایان این بخش شانزده پرسش مهم و قابل توجه پیرامون نقش رأی و نظر مردم در تعیین رهبری و جواز مبارزه مسلحانه علیه حاکم فاسق ستمگر مطرح گردیده و به پاسخگویی و بررسی آن پرداخته شده است، که به تفصیل ملاحظه خواهید فرمود.

البته پرواضح است که از یک کتاب عمیق علمی اجتهادی در این سطح نمی توان انتظار یک متن مختصر فتوایی همچون رساله های عملیه، و یا مجموعه منظم تدوین شده ای همچون قانون مدنی، جزائی، قضائی و... را داشت که طی چند مسئله و یا اصل و ماده حکم و قانون موضوعی را مشخص نموده باشد، بلکه اینگونه کتابها بعنوان مستندات و مبانی فقهی مسائل و احکام است که در نهایت خود می تواند مبنای فتوا و قانونگذاری نیز باشد.

ضرورت طرح و بررسی علمی و اجتهادی اینگونه مسائل در این سطح، بویژه در حوزه های علمیه و مجامع دانشگاهی و علمی، متناسب با هر موضوع، چیزی نیست که نیاز به بازگفتن داشته باشد.

برای بیان اهمیت آن تنها کافی است که سخنان پیراج و گرانمایه مرجع عالیقدر شیعه، رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران حضرت امام خمینی (مدظله) را در مناسبت های مختلف - بویژه در همین ایام که این مجموعه آماده انتشار می گردید - یادآور شویم. معظم له در مکتوبی که در مطبوعات به منشور برادری شهرت یافت، فرمودند:

«امروز با کمال خوشحالی به مناسبت انقلاب اسلامی حرف های فقها و صاحب نظران به رادیو و تلویزیون و روزنامه ها کشیده شده است چرا که نیاز عملی به این بحثها و مسائل است، مثلاً در: مسأله مالکیت و محدوده آن، مسأله زمین و تقسیم بندی آن، انفال و ثروت های عمومی، مسائل پیچیده پول و ارز و بانکداری، مالیات، تجارت داخلی و خارجی، مزارعه و مضاربه و اجاره و رهن، حدود و دیات قوانین مدنی، مسائل فرهنگی و برخورد با هنر به معنای اعم چون عکاسی، نقاشی، مجسمه سازی، موسیقی، تئاتر، سینما، خوشنویسی و غیره، حفظ محیط زیست و سالم سازی طبیعت و جلوگیری از قطع درختها حتی در منازل و املاک اشخاص، مسائل اطعمه و اشربه (خوردنی ها و نوشیدنی ها)

جلوگیری از موالید در صورت ضرورت و یا تعیین فواصل درموالید، حل معضلات طبی همچون پیوند اعضای بدن انسان و غیره به انسانهای دیگر، مسأله معادن زیرزمینی و روزمینی و ملی، تغییر موضوعات حرام و حلال و توسیع و تضییق بعضی از احکام در ازمنه وامکنه مختلف، مسائل حقوقی و حقوق بین‌الملل و تطبیق آن با احکام اسلام، نقش سازنده زن در جامعه اسلامی و نقش تخریبی آن در جوامع فاسد و غیراسلامی، حدود آزادی فردی و اجتماعی، برخورد با کفر و شرک و التقاط و بلوک تابع کفر و شرک، چگونگی انجام فرائض در سیر هوایی و فضائی و حرکت برخلاف جهت حرکت زمین، یا موافق آن با سرعتی بیش از سرعت آن، و یا در صعود مستقیم و خنثی کردن جاذبه زمین، مهمتر از همه ترسیم و تعیین حاکمیت ولایت فقیه در حکومت و جامعه.

همه اینها گوشه‌ای از هزاران مسأله مورد ابتلای مردم و حکومت است که فقهای بزرگ درمورد آنها بحث کرده‌اند و نظراتشان با یکدیگر مختلف است و اگر بعضی از مسائل در زمانهای گذشته مطرح نبوده است و یا موضوع نداشته است، فقهای امروز باید برای آن فکری کنند.»^(۱)

در ادامه این مباحث علاوه بر آنچه تاکنون نگاشته آمده، مباحثی نظیر: احکام و وظایف قوای سه‌گانه، مقننه، مجریه و قضائیه، امر بمعروف و نهی از منکر و اداره حسبه، حدود و تعزیرات شرعی و چگونگی اجرای آن، احکام و آداب زندانها، سازمان اطلاعات و محدوده وظایف آن، احکام احتکار و قیمت‌گذاری، موارد مصادره اموال و ضرورت حمایت از مستضعفان و محرومان، سیاست خارجی حکومت اسلامی و چگونگی رفتار حکومت اسلامی با اقلیتهای غیرمسلمان، دستورالعمل و وظایف قوای نظامی و انتظامی، حقوق متقابل امام و امت، سیره و اخلاق حاکم و کارگزاران حکومت اسلامی، و نیز منابع مالی حکومت اسلامی اعم از زکات، خمس، فیه، انفال، اراضی موات، غنائم جنگی، جزیه، و سایر مالیاتهایی که ممکن است حکومت اسلامی به تناسب مقتضیات زمان وضع کند و دهها مسئله دیگر، مورد بحث و بررسی تفصیلی قرار گرفته که با یاری خداوند متعال در آینده‌ای نه چندان دور در سایر مجلدات به خوانندگان محترم تقدیم خواهد شد.

و ما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب
حوزه علمیه قم - آذرماه ماه ۱۳۶۷ محمود صلواتی

۱. قسمتی از نامه امام امت مورخه ۶۷/۸/۱۰. به نقل از روزنامه کیهان مورخه ۱۳۶۷/۸/۱۶.

بخش چهارم

شرایط حاکم اسلامی (رهبر واجب الاطاعه)

بر اساس عقل و کتاب و سنت

۱- شرایط رهبر در کلمات دانشمندان و فقها

۲- ویژگیهای رهبر از دیدگاه عقل

۳- آیات مورد استناد در شرایط رهبر

۴- بحث و بررسی تفصیلی شرایط رهبر

۵- شرایط مورد اختلاف در رهبر

یادآوری:

مباحثی که تاکنون [در جلد اول کتاب] مورد بحث و بررسی قرار گرفت از ایر فرار بود: در بخش نخست، اصل اولی یاسنگ بنای نخستین در مسئله امامت و ولایت [یعنی اصل «عدم حاکمیت هر شخصی بر شخص دیگر»] اجمالاً از نظر خوانندگان گرامی گذشت. در بخش دوم، ثبوت ولایت و حاکمیت پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) (در طول ولایت خداوند) مورد گفتگو قرار گرفت.

در بخش سوم، ضرورت وجود دولت و حکومت در همه زمانها حتی در عصر و زمانه غیبت، و اینکه بی‌توجهی به امر حکومت و اهتمام نورزیدن نسبت به تشکیل آن، بر مسلمانان روا و جایز نیست مورد تأکید قرار داده شد.

در این بخش، سخن نسبتاً به دارزا کشید. قسمت عمده‌ای از آن را به سیر اجمالی در ابواب مختلف فقه و روایات و فتاوی بزرگان که اجمالاً از آنها استفاده می‌شد که تشریح احکام اسلام بر اساس ولایت و حکومت بوده و مسائل حکومتی در بافت نظام اسلام تنیده شده اختصاص دادیم.

سپس فصل مستقلی مشتمل برده دلیل بر ضرورت تشکیل دولت و حکومت اسلامی در همه اعصار گشودیم، آنگاه در فصل آخر، روایاتی که ممکن بود از آنها توهم سکوت و سکون در عصر غیبت شود و به عنوان معارض با مطالب پیشین مورد تمسک قرار گیرد مطرح نموده و مراد و مقصود آنها را آشکار ساختیم.

و اکنون هنگام آن رسیده که [در بخش چهارم] به ذکر شرایط رهبر و امام در حکومت اسلامی بر اساس عقل و کتاب و سنت بپردازیم، که مجموع مطالب آن را در دوازده فصل خلاصه می‌کنیم:

فصل اول

شرایط رهبر و والی در کلمات دانشمندان و فقها

در ابتدای سخن نمونه‌هایی از کلمات و نظریه‌های دانشمندان و فقها درباره شرایط حاکم اسلامی و ویژگی‌های رهبر را متذکر می‌شویم، زیرا دانستن نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف، ابعاد بحث را روشنتر و بینش انسان را در مسئله عمیق‌تر می‌نماید، بویژه اینکه از بررسی این سخنان مشخص می‌گردد اعتبار شرایطی نظیر فقاہت و اجتهاد در حاکم اسلامی چیزی نیست که تنها متأخرین فقها گفته باشند، بلکه اعتقاد به آن همواره در همه اعصار بین بزرگان علم و فقاہت رایج بوده که ذیلاً نمونه‌هایی از آن را از نظر می‌گذرانید:

۱- کلام شیخ الرئیس ابوعلی سینا: شیخ الرئیس ابوعلی سینا در اواخر بخش الهیات کتاب شفا ضمن فصلی که مخصوص شرایط و وظایف خلیفه و امام گشوده است می‌فرماید:

«واجب است سنت گذار [پیامبر (ص)] و یا هر شخص دیگری که اساسی را در جامعه بنیان می‌گذارد» برای پس از خود خلیفه و جانشینی مشخص نموده و اطاعت او را بر مردم لازم و واجب گرداند، و لازم است این تعیین خلیفه فقط از جانب خود او و یا به اتفاق پیشگامان و افراد با سابقه صورت گیرد، و باید شخص تعیین شده به صورت علنی و آشکارا در مقابل مردم اعلام و تأیید شود که او در

۱. شیخ الرئیس در آخر الهیات شفا یک فصل راجع به نبوت و یک فصل راجع به امامت دارد که دو فصل بسیار خوبی است. بی‌است فضلاً به آن مراجعه نمایند. (از افاضات معظمله در درس)

سیاست مستقل، و در عقل اصیل است، و اینکه او متصف به اخلاق پسنه‌یده، و خصلت‌های نهکی همانند شجاعت، عفت و حسن تدبیر است و اینکه وی به شریعت اسلامی آگاه و داناست، به گونه‌ای که کسی در این زمینه از او داناتر نیست و باید این تأیید و روشنگری به گونه‌ای باشد که در میان جامعه اعلان گردد و آشکارا و علنی شود به طوری که عموم مردم بر خلافت او متفق گردند.^۲

و باید صاحب شریعت چنین بیانی را برای مردم بازگو کند که اگر آنان به خاطر اطاعت از هواهای نفسانی و امیال دنیایی در خلافت خلیفه وی دچار اختلاف و تفرقه گردیده و یا اطراف کسی که استحقاق نداشت و فضایل فوق را دارا نبود اجتماع نمودند، به خداوند کافر شده‌اند. و اما تعیین خلیفه به وسیله نص و تصریح بنیانگذار اساس، به راه صواب نزدیکتر است چرا که آن به اختلاف و نزاع و تجزیه کشیده نخواهد شد.^۳

۲- کلام فارابی: معلم ثانی، ابونصر فارابی در ارتباط با عالیترین مقام که سرپرستی داره امور حکومت را به عهده می‌گیرد اینگونه پیشنهاد می‌کند:

«این مقام باید فقط توسط یک شخص باشد و به هیچوجه کسی بروی ریاست و حاکمیت نداشته باشد.

فارابی، چنین شخصی را «رئیس اول مدینه فاضله و رئیس تمام قسمت آباد زمین» می‌نامد، و صفات و ویژگی‌هایی را برای وی ذکر می‌کند که اجمالاً از این قرار است:

«چنین شخصی باید: حکیم، قوی، بااراده، خوش فهم، خوش حافظه، باهوش، خوش بیان، دانش دوست به نحوی که مشکلات سرراه آن را تحمل کند. غیر زیاده رودرلذات و شهوات بدنی، دوستدار صدق و راستگویی، کریم النفس، عادل به گونه‌ای که انصاف و عدالت را در مورد خود و خانواده‌اش نیز

۲. در تعبیر شیخ‌الرئیس کلمه «یصححون علانیه» که به معنی تصحیح کردن و جانداختن علنی است آمده و این می‌رساند که نباید تعیین رهبری در اتاقهای دربسته انجام گرفته و خاتمه یابد و فضایل رهبر را فقط یک عده معدود بدانند بلکه باید برای عموم مردم ویژگی‌های رهبری تبیین شود و مردم نیز براساس شناخت از رهبری اطاعت کنند. (از افاضات معظمه در درس).

۳. الهیات شفاء، فصل امامت / (۵) افسست کتابخانه آیت‌الله‌العظمی نجفی از چاپ قاهره (چاپ دیگر/ ۵۶۳-)

رعایت کند- شجاع و پشیمتاز باشد.»
 آنگاه به دنبال ذکر این شرایط می‌گوید:

«امکان گردآمدن همه این صفات در یک شخص بسیار کم است، پس اگر در کسی گرد آمد ریاست از آن اوست، والا هر کسی که بیشترین حد ممکن از این صفات را داراست رئیس جامعه می‌باشد، اما اگر کسی را نیافتیم که اکثر این صفات در وی گردآمده باشد لکن دو نفر را یافتیم که یکی دانشمند و حکیم است و دیگری سایر ویژگیها را داراست هر دو نفر باهم ریاست را به عهده می‌گیرند و هر یک مکمل دیگری است، اما اگر این صفات و ویژگیها در بیشتر از دو نفر پراکنده شد و همه آنها باهم مهربان و هماهنگ هستند پس این چند نفر که «روساء الافاضل» هستند اداره جامعه را به عهده می‌گیرند.»

فارابی همواره شرط حکمت را یکی از مهمترین صفت‌های «رئیس اول-رهبر کن» می‌داند و معتقد است که اگر این صفت در کسی یافت نگردد، مدینه فاضله بدون رئیس می‌ماند و این به هلاکت جامعه کشیده خواهد شد.^۴

۳- کلام ابی‌الحسن ماوردی: ابی‌الحسن ماوردی در کتاب الاحکام السلطانیه می‌گوید:

«و اما در مورد اهل امامت (یعنی رهبران جامعه) هفت شرط را باید معتبر دانست:

- ۱- عدالت با همه شرایط آن.

۲- علم در حد اجتهاد در جزئیات و موضوعات و درمبانی احکام.

۳- سلامت حواسی مانند گوش و چشم و زبان تا بدون واسطه بتواند مدرکات خود را دریافت دارد.

۴- سلامت اعضای بدن از نقصانهایی که مانع از سرعت در کار و حرکت و تلاش می‌شود.

۵- بینش و نظری صائب که به وسیله آن بتوان مصالح جامعه را حفظ و سیاست مردم را اداره نمود.

۶- شجاعت و غیرتی که با آن بتوان محدوده حکومت را محفوظ و با دشمنان

جهاد و مبارزه کرد.

۷- شرافت نسبی، یعنی از طایفه قریش بودن، زیرا روایات براین مضمون زیاد وارد شده و اجماع نیز بر آن منعقد گردیده است.^۵

در توضیح (شرط دوم) کلام ایشان که فرموده برخوردار از علم، در حد اجتهاد در جزئیات و احکام - «فی النوازل و الاحکام» - شاید مراد ایشان از «نوازل» شناخت ماهیت حوادث واقع و موضوعات مهم باشد که هر رهبری باید نسبت به خصوصیات و لوازم آن آگاهی داشته باشد تا بتواند احکام کلی را بر آن تطبیق کند، و مراد به «احکام» تسلط به مبانی و شناخت احکام کلی باشد.

به عبارت دیگر در اول، مراد شناخت «صغریات» و در دوم مراد آگاهی به «کبریات» بر اساس ملکه اجتهاد باشد. و روشن است که شناخت صغریات و موضوعات مسائل در مسائل سیاسی اجتماعی از مهمترین آنهاست و آنچه در توفیق مبارک حضرت حجت (ع) وارد شده که: «و اما الحوادث الواقعة فارجعوا فیها الی رواة حدیثنا» شاید مراد، علم به همین حوادث (موضوعات) باشد، نه علم به احکام کلی و کبریات مسائل، و این نکته‌ای است شایان توجه.^۶

۴- کلام قاضی ابی یعلی: قاضی ابی یعلی فرام نیز در کتاب الاحکام السلطانیة خود می گوید:

«و اما رهبران باید دارای چهار ویژگی باشند:

۱- قرشی باشند از جانب پدر...»

۲- شرایط و صفات قاضی نظیر حریت، بلوغ، عقل، علم و عدالت را دارا باشند.

۳- توانایی به عهده گرفتن فرماندهی جنگ و اداره امور کشور و اقامة حدود را دارا بوده و در انجام اینگونه وظایف، هیچ عطفی به خود راه نداده و مدافع امت

۵. احکام السلطانیة ۶/

۶. در حوادثی که به وقوع می پیوندد به راویان احادیث ما مراجعه کنید. (وسائل ۱۸/۱۰۱، باب ۱۱ از ابواب صفات قاضی، حدیث ۹).

۷. در ارتباط با شرط اول در کلام ماوردی یعنی شرط «عدالت» باید دید که آیا مراد از عدالت چیست و حد آن تا کجاست؟ آیا اجتناب از کبائر، عدالت است یا از گناهان صغیره نیز باید اجتناب کند؟ آیا انجام اعمال خلاف مروت، عدالت را نقض می کند یا نه؟ آیا در عدالت، حسن ظاهر کافی است یا اینکه باید احراز عدالت بشود؟ و... اینها مطالبی است که باید در جای خود مورد بحث قرار گیرد. و در شرط آخر ایشان (قرشی بودن) نیز ما مطالبی داریم که در مباحث آینده مطرح خواهد شد. ان شاء الله. (از افاضات معظمله در درس).

باشند.

عاز جهت آگاهی و دیانت از همه مردم تحت فرماندهی خود افضل و برتر باشند. و از امام احمد حنبل، کلماتی نقل شده که مقتضای آن اسقاط اعتبار عدالت و علم و افضلیت در رهبری است. در روایتی که عبدوس بن مالک القطان از او نقل نموده چنین آمده است:

«کسی که بر مردم به وسیلهٔ ما بر حاکمیت پیدا کرده و خلیفهٔ مسلمین گردد و مردم او را امیرالمؤمنین خطاب کنند برای هیچ کسی که ایمان به خدا و روز قیامت آورده جایز نیست که شب بخسبد و او را امام خویش نداند، چه آن رهبر نیکوکار باشد و یا فاجر. او به هر صورت امیرالمؤمنین است.»^۸

و نیز مروزی، کلماتی را به این مضمون از او نقل کرده است:

«اگر امیر و فرماندهی به شرب خمر معروف گشته و در بیت المال مسلمین نیز خیانت می‌کند باز باید همراه وی با دشمن جنگید. چرا که گناه اعمال زشت وی بر باخود اوست.»^۹

دربارهٔ نقل قولی که در کلام فوق از احمد حنبل شده نکتهٔ قابل توجهی هست و آن اینکه بر اساس مقتضای گفتهٔ احمد حنبل، اگر کسی بر امام حقی شورش نمود، در مرحلهٔ اول بر مسلمانان واجب است که با وی به جنگ و ستیز برخیزند و او را از بین ببرند، اما در صورتی که آن شورشگر بر امام غلبه نموده و پیروز شد خود همان شورشگر، امام واجب اطاعه می‌گردد و دفاع از وی و تسلیم شدن در برابر او بر مسلمانان واجب می‌شود، هر چند فاسق‌ترین فاسقها و سرکش‌ترین ستمگران باشد و این برآستی فتوای بسیار عجیب و شگفتی است.^{۱۰}

۵- کلام علامه حلی در تذکره: مرحوم علامه حلی در کتاب تذکره ضمن مبحث لزوم

۸. و من غلبهم بالسيف حتى صار خليفة و سمي امير المؤمنين لا يحل لاحد يؤمن بالله واليوم الآخر ان يبيت ولا يراه اماما عليه براكان او فاجرا فهو امير المؤمنين.

۹. فان كان امير يعرف بشرب المسكر والغلول يغزومه، انما ذاك له في نفسه (احكام السلطانية / ۲۰)

۱۰. به نظر می‌رسد این شیوهٔ تفکر همان تفکر ابوهریره است که قبلاً نیز روایتی به این مضمون از او خواندیم و همان تفکر عبدالله عمر است که پس از قیام عبدالله مطیع در مدینه به وی انتقاد می‌کند که چرا علیه یزید بن معاویه که خلیفهٔ مسلمین بوده قیام کرده، و ما در بحث آینده در بارهٔ تفکر عبدالله عمر و این جریان مطالبی خواهیم داشت. البته متناسب با این شیوهٔ تفکر، روایاتی در کتب سنت وجود دارد و از شافعی فتوایی نقل شده است. (از افاضات معظمله در درس).